
Kolektivní paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti*

GÁBOR OLÁH**

Fakulta Sociálních studií Masarykovy univerzity

Collective Memory, Space and Meanings: Liberty Square in Budapest

Abstract: When reflecting on the relationship between urban space and collective memory, sociological discourses are challenged by cultural material objects like statues and memorials that, instead of consensus and unity, create conflict and a plurality of arguments. In this article the author examines the process of the formation of hidden cultural meanings and their influence on the action of carrier groups and the practices of remembering. He interprets the relationship between collective memory and urban space not as a constant one but as a dynamic process. A space is defined by the carrier group that uses it and the group is formed by a collective memory that is influenced by strong meanings. The case of the attack on Liberty Square and on the Memorial of Soviet heroes in Budapest is analysed by defining hidden meanings narrated by different carrier groups. The square is a space filled with strong and iconic meanings that are hidden beneath different layers of the past. The power of extraordinary events brings these meanings to the surface and creates conflict between different carrier groups.

Keywords: collective memory, urban space, cultural sociology, meanings, iconicity

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2013, Vol. 49, No. 5: 729–750

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2013.49.5.9>

Úvod

Sochy a památníky jsou důležitými elementy městského prostoru. Často si jich ani nevšimneme, jako by se staly přirozenou součástí konkrétního náměstí, parku či ulice. Sochy a památníky staví instituce na počest určitých událostí či politická moc na podporu konkrétní ideologie. Na druhé straně jsou památníky, kterých si určitě všimneme, protože z prostoru, ve kterém se objevují, vyčnívají, nepatří na místo, kde stojí, a jsou v daném kontextu nezvyklé. Památníky jsou také spontán-

* Tento text vznikl v rámci projektu „O Leperiben – Paměť romských dělníků“ (Ministerstvo kultury DF12P01OVV029). Děkuji editorovi a oběma anonymním recenzentům, jejichž připomínky přispěly k vylepšení tohoto textu.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Gábor Oláh, katedra sociologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: olah@fss.muni.cz.

ní, postavené na počest mimořádné události či mimořádným osobnostem (např. improvizované památníky po smrti Václava Havla, lady Diany či po tragickém leteckém neštěstí polského prezidenta ve Smolensku). Benton-Short [2008: 88] charakterizuje tyto památníky jako neformální, neplánované a křehké. Hlavně jsou ale dočasné.

Na druhé straně jsou tradiční památníky postavené intencí trvalosti a stávají se místy paměti [Nora 1996] pro danou společnost a kulturu. Památníky (padlým vojákům, obětem II. světové války, panovníkům a hrdinům) jsou také důležitými socializačními nástroji, protože přes jejich příběh a přes reprezentované významy dostáváme informace o událostech, které se odehrály v minulosti. Sochy a památníky jsou tedy zásadními elementy kolektivní paměti společnosti, protože se v nich materializují kulturní významy. Některé památníky (např. Památník holocaustu v Berlíně, Památník vietnamských veteránů ve Washingtonu atd.) jsou záměrně stavěné tak, aby se jedinec musel konfrontovat s událostmi, na které odkazují. Jsou ale i takové (např. Památník Ötvenhatosok¹ v Budapešti), kterým se tuto funkci splnit úplně nedáří [György 2007b], protože jsou na nesprávném místě nebo koncept, na základě kterého vznikly, je nefunkční.

Veřejný prostor a objekty v něm oslavují a připomínají konkrétní historické a mýtické události, vítězství či porážky, kulturní a historické osobnosti a hrdiny. Každá doba zanechala své klíčové ideologické koncepty, stejně tak i materiální stopu, která slouží jako depozitář kolektivní paměti. Sochy a památníky se mohou stát symboly a ikonami města (viz socha Svobody v New Yorku, Památník holocaustu v Berlíně, socha Ježíše spasitele v Rio de Janeiru). Památníky jsou nositeli významů (odkazující např. na svobodu, smrt, vítězství, vlast, národ), které jsou těžko definovatelné a uchopitelné, ale jsou silně emocionální. Nora [1996: 7] píše, že památníky v lidech vytváří smíšené pocity: dívají se na ně s odstupem, ale jsou na ně stále silně vázáni.

Díky takovým trvalým památníkům a sochám můžeme pozorovat a identifikovat praktiky vzpomínání. Různé formy praktik vzpomínání jsou viditelné při veřejných rituálech, protestech, politických mítingech či v konfliktech mezi nositelskými skupinami. Kvůli silné emocionální vazbě na významy je důležité, abychom věnovali pozornost publiku, které významy reflektuje, interpretuje, reaguje na ně emocemi a vytvářením vazeb. Alexander [2003: 4] píše, že významy jsou strukturované a sociálně vytvářené. Kulturní sociologie, jak ji definuje Alexander [2003: 13], začíná u relativní autonomie kultury, tedy analytickým oddělením kultury od sociální struktury. Tímto kulturní sociologie vysvětluje, proč nás zajímají památníky a sochy, proč k nim máme vztah a vyvolávají v nás emoce. Soustředíme-li se na publikum jako na aktivního aktéra, který sleduje to, co se kolem něho děje (přijímá, absorbuje významy, interpretuje je a reaguje na ně emocemi a vytvářením vazeb), můžeme pozorovat praktiky vzpomínání u růz-

¹ „Ötvenhatosok“ odkazuje na revoluce v říjnu 1956 v Maďarsku. Památník je věnován obětem revoluce.

ných nositelských skupin. Události jsou tedy vnímané jako výsledek vzájemné interakce aktérů a složitých vztahů. Pokud klademe větší důraz na střet politiky a veřejného života, tak získáme pohled na vznikající polarizaci politických symbolů a politické praxe [Frazon, Horváth 2002: 303]. Památníky a sochy se nacházejí právě v tomto bodě střetu, kde se objevují ve spojitosti s různými navzájem si odpovídajícími praktikami vzpomínání.

Znalosti míst se dle Györgyho [2007a: 18] stále častěji odlišují od vědomostí o místech (myšleno dějiny míst, události, topografie) a v posledním deseti letech se ukázalo, že sdílení informací o místech vytvořilo neustále se měnící, ale složité kulturní souvislosti v rámci daného prostoru. Takže bez znalostí těchto souvislostí a bez orientace ve složitosti příběhů o prostoru není možné chápat a interpretovat současné události v daném prostoru. Památníky jsou stavěny tak, aby vydržely dlouhou dobu, aby archivovaly hodnoty, významy a odkazy, které by měly mít věčné trvání. Při jejich stavbě se také používá symbolika, která je jednoduše čitelná [Koselleck 2002; Prost 1997]. My si na ně pak díky kolektivní paměti vzpomínáme, učíme se o nich a předáváme informace dál.

Po první světové válce byly v Československu zbourány sochy habsburských panovníků, po trianonské dohodě v roce 1920 v Maďarsku byly postaveny revizionistické sochy či trianonské památníky [Zeidler 2007], po druhé světové válce ve východním bloku byly realizovány velké projekty výstavby bytových domů („paneláků“), byly odstraněny buržoazní památníky a názvy ulic byly změněny [Fowkes 2002]. Nové objekty byly vybudovány na další „věčné časy“. Taková transformace ale nedokázala kompletně odstranit významy, pouze je zakryla novým povrchem. Jan Assmann [2001] píše, že významy se ukládají ve více vrstvách a během důležitých událostí se tyto významy mohou opět objevit. Specifickým případem památníků jsou válečné památníky, památníky věnované padlým vojákům. V druhé části tohoto textu se detailněji zabývám jedním konkrétním válečným památníkem, který je nositelem několika významů a je ústředním objektem trianonského diskurzu (nebo mytu [viz György 2013: 188]). Proto se v tomto textu snažím také popsat souvislosti mezi materiální kulturou (sochy, památníky, budovy) a kulturními významy, které ji vymezují a definují praktiky vzpomínání v jednotlivých nositelských skupinách.

Tento esej pojednává o vztahu prostoru a paměti s důrazem na sílu významů, které formují praktiky vzpomínání. Také popisuje roli paměti v prostoru jako neměnící se entitu, která je přitom neustále v pohybu. Významy kolují v prostoru a dostávají se do veřejného diskurzu. Vztah vzpomínání a prostoru propojují kulturní významy, které jsou vytvářené pamětí, formují se praxí a materializují se v prostoru. Pokud je nějaká událost tak významná, že na její připomínce společnost postaví sochu či památník, tak se stává významotvorným elementem. Když získá ikonický charakter [Alexander 2008; Bartmański, Alexander 2012], tj. její skryté významy jsou tak silné, že motivují lidi nejen kognitivně, ale i esteticky a senzualně, tak definuje prostor kolem sebe a do jisté míry determinuje jednání a myšlení lidí. Pokud funguje rituál spojený s místem paměti, tak význam udá-

losti zůstává stejný a kolektivní paměť je nepřerušená. Nora [1996] i Halbwachs [2009] dospěli k závěru, že existuje tolik pamětí, kolik skupin je definuje. Praxe vzpomínání může posílit pluralitu pamětí, protože nositelské skupiny reagují na zaběhnutou praxi vzpomínání kritikou či odmítáním a vytváří vlastní verzi, kterou sdílí.

Centrální roli ve vzniku plurality paměti a praxi vzpomínání hrají různé významy, a proto se ve svém výkladu soustředím právě na rovinu významů. Jako příklad vlivu významů na místo a paměť jsem si vybral případ náměstí Svobody v Budapešti a události, které se staly na tomto náměstí od 19. století až do současnosti. V první teoretické části textu se zabývám vztahem prostoru a paměti a rolí významu v nich. Vycházím z textů Halbwachse [2009] a Nory [1996], ve kterých je popsán vztah prostoru a paměti. S rovinou významů pracuji pomocí konceptu ikonicity [Alexander 2011; Alexander, Bartmański 2012]. V další části pak čtenáři představím případ památníku, který je nositelem velice silných kulturních a historických významů a formuje vnímání prostoru náměstí Svobody v Budapešti, kde se nachází Památník sovětských hrdinů. Tento památník se stal pro některé nositelské skupiny ikonickým objektem. Inspirován textem Benton-Short [2008] vycházím ze čtyř předpokladů, které určují směr celého textu, a dále pak z vlastního zkoumání a rozhovorů s účastníky událostí.

(1) Prvním předpokladem (který jsem stručně popsal v úvodu textu) je, že sochy a památníky mohou hrát důležitou roli v kulturním a společenském životě měst a jejich obyvatel. Díky kolektivní paměti vzniká mezi jedinci a prostorem vztah, který je jedním z mnoha faktorů (národní, politické, náboženské) sebeidentifikace jedince. V tomto textu poukazuju na to, jak se památník může stát silným faktorem identifikace jedince se skupinou.

(2) Druhý předpoklad na první navazuje v rovině významů v tom, že tyto objekty mohou přes skryté významy, které sochy a památníky reprezentují, ovlivnit jednání jedinců, utvářet interpretační rámce jedinců a skupin a mohou směřovat jejich jednání ke konfliktu s dalšími jedinci a skupinami. Případy útoků na sochy a památníky, které mohu uvést, jsou např. útok na Památník sovětských hrdinů v Budapešti v roce 2006, útok na sochu sovětského vojáka v Tallině v roce 2007 či z dřívější doby např. zničení sousoší Marie Terezie v Bratislavě v roce 1921, dále pak zničení sochy Stalina v Budapešti v roce 1956 či zničení sochy Saddáma Hussajna v roce 2003.

(3) Třetí předpoklad navazuje na rovinu prostoru v tom, že poukazuje na strategie transformace prostoru v symbolické rovině (např. umístění sochy Rolanda Reagana, která se dívá na Památník sovětských hrdinů, na náměstí Svobody v Budapešti v roce 2011; argumenty pro přemístění památníku na vojenský hřbitov nebo do parku Soch na kraj Budapešti; politické památníku červenou barvou), ale i fyzicky (např. izolace památníku zábradlím, vysázení stromů kolem památníku). Symbolická reprezentace prostoru může být aplikovaná na celou společnost.

(4) Mezi prostorem a identitou existuje vztah, který je definovaný pluralitou významů.

V tomto textu často používám termíny „nositel významů“ či „nositelská skupina“, které je nutné vymezit. Weberovský pojem „carrier group“ [1978] používá i Alexander [2004] v souvislosti s definicí kulturního traumatu. Pro Alexandra jsou skupiny nositelů kolektivní aktéři kulturního traumatu s konkrétními materiálními a ideologickými záměry, kteří vědomě či nevědomě používají významy. Může to být i skupina reprezentující ve společnosti zájmy marginalizované a potlačované skupiny proti elitě, ale i skupiny bojující za národní zájmy či instituce, která hájí svoje zájmy v rámci sociálního řádu [Alexander 2004: 11]. V tomto textu používám pojem nositel významů v podobném smyslu jako Alexander, protože aplikuji tento termín na kulturní trauma maďarské společnosti související s rozpadem historického Uherství.² Nositelem významu je skupina aktérů účastnících se traumatického procesu, který vychází z kolektivní paměti, reprezentace události a opírá se o významy, které během tohoto procesu vznikají. Skupina se stává nositelem významu, má-li materiální a nemateriální zájmy a intence, formuje, definuje, oslavuje a propaguje význam, který reprezentuje. K této charakterizaci jsem ještě připojil element kolektivní paměti, protože případ náměstí Svobody ukazuje, že pluralitu paměti je možné uchopit pomocí úzkého propojení procesu formování významu a místa paměti. Na základě studia materiálů a dat jsem určil šest skupin nositelů významu, které jsem označil následovně: 1. svoboda, 2. ireditismus, 3. okupace, 4. osvobození, 5. zločiny komunismu a 6. každodennost. Jsou to skupiny, které se navzájem prolínají, ale pomocí těchto skupin je možné dekonstruovat a rekonstruovat náměstí z více perspektiv a poukázat na komplexnost vnímání prostoru a paměti. Na památník se dívám jako na výsledek materializace významů a získávání ikonického statusu pro některé nositelské skupiny, jejichž aktéři jsou motivováni k jednání.

Materiály, ze kterých v této studii čerpám, jsou osobní polostrukturované rozhovory s účastníky protestu na náměstí Svobody v Budapešti v roce 2006, kdy došlo mimo jiné i k útoku na památník, se sympatizanty Maďarské komunistické dělnické strany a s lidmi, kteří bydlí v okolí náměstí.³ Ve snaze vytvořit co nejširší obraz o událostech jsem hledal zprávy o těchto událostech v archivu dvou největších maďarských deníků, levicového Népszabadság (<http://nol.hu/>) a pravicového Magyar Nemzet (<http://mno.hu/>), v týdeníku HVG (<http://hvg.hu/>) a na webových stránkách radikálně pravicové strany Jobbik Magyarországért Mozgalom (<http://jobbik.hu/>) (dále Jobbik), jejíž členové se aktivně účastnili nejen událostí na náměstí Svobody, ale i událostí v dalších měsících poté. Tato politická strana nadále aktivně vystupuje vůči památníku. Jeho odstranění se dostalo i do pro-

² Termín „historické Uherství“ používám jako označení pro území maďarského/uherského království mezi roky 1867–1918, kdy měl stát největší rozlohu. Termínem „Maďarsko“ označuju současnou rozlohu.

³ Na tomto místě bych chtěl poděkovat informátorům za jejich ochotu sdělit mi své příběhy, názory na náměstí, na památník a vzpomínky na události spojené s útokem na památník. Většina rozhovorů proběhla během mojí pracovní stáže v Maďarsku od září 2012 do února 2013, další v březnu 2013.

gramového prohlášení strany v roce 2006. Studoval jsem i Jobbikem vydávaný časopis *Magyar Mérce* (Maďarské měřítko), který vycházel v letech 2006–2009, dále čísla časopisu *Magyarok lapja* (Časopis Maďarů) z období od března 2005 do května 2006, také pamflet *Kossuth tér 2006*, který vycházel na čtyřech A4 stranách během protestních událostí v letech 2006–2009 a vydával ho Magyar Nemzeti Bizottság 2006.⁴ Také jsem studoval další webové stránky, které jsou propojené s radikální pravicí, jako např. současný oficiální časopis Jobbiku *Barikád* (<http://barikad.hu/>), internetové rádio a informační portál *Szent Krona Rádió* (<http://szentkoronaradio.com/>) a *Kuruc Info* (<http://kuruc.info/>).

Ikonicita, prostor a paměť

„Kulturní sociologie je o významech,“ prohlašují editoři řady *Cultural Sociology* [Biernacki 2012]. Mezi zásadní východiska kulturní sociologie vedle hermeneutické rekonstrukce sociálních textů a kulturně řízené specifické kauzality patří víra v autonomii kultury [Alexander, Smith 2003: 12–14]. Případ týkající se náměstí Svobody je z hlediska kulturní sociologie příkladem, na kterém je možné poukázat na tuto kulturní autonomii. Smysl kulturní autonomie spočívá v tom, že pomocí kultury je možné vysvětlit události. Aktéra a strukturu propojuje událost [Abrams 1994: 191], jejíž vývoj je ovlivněný kulturou. Alexander a Smith [2003: 25] píší o zakotvenosti jednání na úrovni vlivu významu, kterou je díky kulturní sociologii možno zkoumat. Vliv významu vytváří kontext, který neumožňuje reflektivní a instrumentální jednání v plné míře. Aktéři jsou orientováni na morální hodnoty a činí rozhodnutí, která do určité míry ovlivňují jejich jednání.

Významy a kolektivní paměť se materializují v sochách a památnících a každá generace za sebou zanechává nějakou materiální kulturu [Benton-Short 2008]. V památnících je reprezentovaná i kolektivní paměť. Vztah mezi kulturou a kolektivní pamětí se objevuje také ve vztahu k prostoru, kde jsou památníky umístěné. Památníky a sochy reprezentují významy, které mohou charakterizovat praxi a cíle institucí doby, ve které sochy a památníky vznikly. Vycházím tedy z toho, že skrze významy, které jsou reprezentovány sochami a památníky, můžeme dekonstruovat, rekonstruovat a interpretovat události. V transformacích veřejného prostoru a skrze materiální kulturu můžeme čist důležité významy, které propojují různé vrstvy kolektivní paměti [Assmann 2001] a jednání aktérů. Různé vrstvy paměti jsou různá narrativa a interpretace významu historických událostí. Jednotlivé vrstvy ulpívají na památnících, i když už památníky a sochy fyzicky v prostoru nejsou kvůli jeho transformaci. Absence objektu neznamená zánik významu a paměti. Hayden [1995: 9] definuje městské i přírodní objekty jako skladишťe sociálních vzpomínek, které rámují životy lidí a trvají mnohem déle než lidský život. Síla prostoru a paměti je vidět v tom, že i když je kulturní

⁴ Za zpřístupnění těchto časopisů děkuji straně Jobbik.

objekt odstraněn, lidé jsou schopni rekonstruovat význam místa, význam prostoru pomocí paměti. Místo paměti tedy může pomáhat v identifikaci jedince se společností a nositelskou skupinou i přesto, že památník nebo socha, které v něm byly umístěny, už byly odstraněny. Památníky a sochy mají kulturní dimenzi. Ukryté pod povrchem můžeme najít významy a reprezentace, které mohou mít pro skupiny nositelů význam totemu v durkheimovském slova smyslu [2002]. Objekt se stane ikonou, když získá symbolickou sílu, se kterou se aktéři dostanou do kontaktu a vnímají daný objekt nejen kognitivně, ale i emocionálně a esteticky [Bartmański, Alexander 2012: 1]. Ikona je sociální konstrukt, který zprostředkovává význam mezi aktérem a (materiálním) objektem. Ikona zjednoduší složitý význam pro aktéra, který ho přijímá a interpretuje. Jinak řečeno, ikona zajišťuje inkluzivitu zkušenosti, aby aktér pochopil a identifikoval se s významem. Koncept ikonicity nám umožňuje vysvětlit konfliktní situace, ve kterých stejný objekt (v našem případě památník) získává ikonický status pro několik nositelských skupin. Skrze ikonický význam (pozitivní nebo negativní) definují skupiny svoje materiální a nemateriální cíle a posilují soudržnost skupiny. Ikonický význam objektu vychází ze vztahu místa a paměti, ale status ikonicity získává praxí nositelských skupin.

Halbwachs popisuje sebedefinující charakter paměti (národní, náboženské atd.) pomocí prostoru. Dle Halbwachse [2009: 200] „neexistuje kolektivní paměť, která by nebyla ukotvena v prostorovém rámci“. Prostor v jeho pojetí je skutečnost, která je nehybná a stálá. Kolektivní paměť se opírá o trvalost prostoru, o jeho nehybnost, která právě umožňuje její trvalost. Nora [1996: 27] chápě prostor v souvislosti s místem paměti, které se neustále mění a je komplikované. Pro Halbwachse jsou prostor a místo stálé a mění se paměť. Pro Noru se stává živá paměť dějinami právě kvůli místu, které stálé být nemusí. Místa paměti jsou místa, která jsou historickými rekonstrukcemi paměti, kterou už nikdo nemá, jen po ní touží.

Sochy a památníky se nachází v konkrétních prostorech, které jsou těmito sochami a památníky definovány na základě významů, kolektivní paměti a kulturní praxe. Náměstí hrdinů v Budapešti má své jméno díky sochám historických osob maďarského panteonu, náměstí Ötvenhatosok (v překladu šestapadesátnici) dostal název po památníku obětí zabitých během revoluce v roce 1956. Robin Wagner-Pacificci a Barry Schwartz [1991] ve studii o Památníku vietnamských veteránů ve Washingtonu poukazují právě na aktivní roli památníku, kterou hraje v procesu přijímání historické události, zpracování traumatu a oslavování státu. Případ sochy sovětského vojáka v Tallině [Der Spiegel Online 2007] poukazuje však na situaci, kdy konflikt může vypuknout právě kvůli památníku. Halbwachs poukazuje na to, že každá skupina vytváří prostor, ve kterém žije, do kterého definuje sama sebe a ve kterém lokalizuje svoji kolektivní paměť [Halbwachs 2009: 185–227]. Význam prostoru je formován kolektivní pamětí a praxí. Když se k prostoru, kde se nachází památník, váže negativní kolektivní paměť, praxe bude také negativní. Dle Zomboryho je lokalizace skupiny do prostoru podmínkou paměti [2011: 57]; patří to k sebedefinici skupiny s určením geografických

a kognitivních hranic. Skrze kolektivní paměti (např. mýty a legendy o praotci národa, mýty o obsazení krajiny atd.) probíhá akt lokalizace kognitivních hranic. Konkrétní prostor je pak životně důležitým elementem skupiny, protože k tomuto prostoru se váže její paměť. Prostor tak slouží jako element legitimizace existence skupiny v daném prostoru.

Nora [1996] píše o změně živé paměti na místa paměti. Dříve měla paměť prostředí (*milieux*), ale v současnosti se setkáváme pouze s místy paměti (*lieux*). Nora vidí tuto změnu v rozdělení paměti a historie. Přínos toho, co Nora popsal, je ve vnímání historie a paměti v novém světle, ve kterém je paměť propojena s určitým místem či objektem, protože jen přes taková místa a objekty jsou lidé schopni vzpomínat. Určitý prostor se stane místem paměti, pokud splňuje podmínky, které Nora popsal jako materiální, symbolické a funkcionální. Konkrétní místo a objekt se stane místem paměti až ve chvíli, kdy dostane symbolickou referenci a vztahuje se k němu určitý rituál.

Tím, že historický výklad převzal roli paměti, která nabízela lidem stabilní rámce, se stal výklad minulosti pluralizovaným. Vznikly dva způsoby, které se odlišují v možnosti pluralizace historie. Každá pospolitost, která chce veřejně a symbolicky legitimizovat svou existenci, si může vytvořit vlastní historii, na kterou pak může odkazovat [Zombory 2011]. Nora nás tedy vede k tomu, že význam prostoru se neustále mění. Je předmětem mocenských, ideologických [Fowkes 2002] a významotvorných procesů. Zajímavý je v tomto ohledu samotný význam místa a prostoru a proces jeho formování a deformování. Tento proces má více elementů, které společně mění význam. Zdá se, že význam určitého prostoru a materiálního objektu se vytváří podle toho, jak je prostor využíván a kdo jej využívá. Důležitým elementem je také požadavek vlastnictví prostoru, tedy výhradní právo, které legitimizuje propojenosť dané skupiny s daným místem či teritoriem. Propojení místa s tradicí [Hobsbawm 1983; Said 2000] a pamětí nabízí možnost její mocenské manipulace. Místa paměti se tedy stávají, jak konstatauje Zombory [2011: 63], sázkou politických a mocenských her. Jsou to důležité procesy, které mají silnou významotvornou (symbolickou a ikonickou) funkci. Významy, které takovým způsobem vznikají, se stávají zásadními hodnotami pro nositelské skupiny [Alexander 2004].

Dle Zombory [2011: 64], Frazona a Horvátha [2002] je důležité soustředit se na skupiny nositelů, které prezentují minulost jako paměť. Zaměření se na takové skupiny může vysvětlit, proč některé skupiny nositelů označují určité historické události jako patřící ke specifickým národním nebo etnickým dějinám. Také během rozhovorů jsem často narazil na jakoby rodinnou vzpomínsku na tragédii znásilnění žen během osvobození/okupace Budapešti sovětskými vojsky na konci druhé světové války (varianta podle nositelské skupiny). Prezentace minulosti jako pamětí nabízí kvalitu unikátnosti rekonstruovaných případů z minulosti. Během rekonstrukce minulosti tedy vznikají významy, které – pokud jsou sdílené všeobecně – se mohou stát kulturní pamětí. Kulturní paměť [Assmann 2001] je formou kolektivní paměti, která popisuje události na rovině celospolečensky sdíle-

ných významů. V případě nositelskými skupinami pluralizované paměti můžeme mluvit pouze o „skupinové“ paměti, která v dané nositelské skupině funguje stejně jako kulturní paměť na celospolečenské úrovni. Například když se řekne Památník sovětských hrdinů na náměstí Svobody v Budapešti ve skupině členů strany Jobbik, tak její členové budou znát příběh památníku, identifikují se s nositelskou skupinou radikální pravice, kde sdílí stejné významy. Významy jsou tedy sdílené, ale pouze v jednotlivých nositelských skupinách, které se samozřejmě mohou navzájem prolínat. Prolínat se mohou i v odkazu na cokoliv (místo, objekt, událost, historická osoba), co je předmětem kolektivní paměti, ale jednotlivá narrativa nositelských skupin se mohou diametrálně lišit, mohou si vzájemně protiřečit a mohou se dostat do konfliktu či soutěžit o status institucionalizované kulturní paměti. Dle Zombory [2011] tyto konkurenční reprezentace minulosti mohou zpochybnit celospolečensky sdílenou kulturní paměť, například odmítáním Holocaustu či zpochybňením trianonské mírové dohody. Pro legitimizaci vlastní verze minulosti aplikují jednotlivé skupiny nositelů strategie, jakými jsou třeba odkaz na zlatou dobu, mýty a legendy vztahující se k událostem, praotcům, historickým osobnostem, ale i k národním symbolům. Pro legitimizaci nedávných událostí jsou často přítomní i svědci a oběti, kteří ve svých svědectvích přidávají autenticitu a pravdivost. Takových svědectví je mnoho – stačí si vzpomenout na svědky, hrdiny a oběti holocaustu či nacistické a komunistické diktatury. Takhle vzniklé legitimní skupiny mohou mít i materiální a symbolické požadavky – odškodnění, oficiální omluvu, odstranění či postavení památníku. Z hlediska skupin nositelů jsou tyto požadavky naprostě legitimní, ale právě kvůli pocitu výhradního vlastnictví pravdy se mohou jednotlivé nositelské skupiny dostat do konfliktu.

Památník a konflikt

Útoky na sovětské památníky a sochy nejsou ojedinělou událostí. V posledních letech jsme mohli být svědky konfliktních situací, ve kterých byla důvodem nebo terčem konfliktu socha nebo památník. Na mnoha místech byly události propojeny právě s komunistickou minulostí, například případ sochy sovětského vojáka během tzv. bronzové noci v Tallinu [Der Spiegel Online 2007] v dubnu 2007. Tato událost dále pokračovala na internetu. Ruští hackeři zaútočili na estonský parlament, ministerstva, banky a další instituce. V roce 2011 byly sochy sovětských vojáků v Sofii použity jako nástroje pro streetart [Parafitt 2011]. Přes noc neznámí umělci natfeli sochy sovětských vojáků tak, že vypadaly jako komiksové postavy a postavy populární kultury, jako reflexi pozice hrdinů ve společnosti.

Všechny tyto památníky se staly objektem útoku kvůli svému kontroverznímu významu. Útok na Památník sovětských hrdinů v Budapešti v roce 2006 byl v Maďarsku druhým velikým útokem (po útoku během revoluce v roce 1956, kdy povstalci odstranili sovětský emblém z památníku) a prakticky od začátku devadesátých let se různé skupiny i jedinci snažili o to, aby byl památník z náměstí Svobody odstraněn [Novák 2006]. Dodnes se v Budapešti stává, že neznámý pachatel

poškodí památník na náměstí Svobody tím, že ho polije červenou barvou, napíše na něj protisovětská či protitrianonská hesla [Regős 2006] anebo vyzývá ke zničení památníku tím, že umisťuje pod památník živé krtky [Szilvásy 2007; Novák 2006], aby „vytunelovali“ půdu pod památníkem. Památníky jsou považovány za důležité kvůli tomu, co reprezentují. Válečné památníky dle Wagner-Paciifci a Schwartze [1991] prezentují význam památky lidí, kteří zemřeli ve válkách. S tím je pak propojený rituál vzpomínání a připomínání události. Právě rituály a oslavy, které připomínají danou událost, slouží k tomu, aby udržely důvěru a přesvědčení ve vědomí členů společnosti [Durkheim 2002]. Kolektivní identita je tímto rituálem znova potvrzena, a tím pádem je podporovaná i její kontinuita. Památníky oslavují společnost, její minulost, přítomnost a budoucnost. Co se ale stane, když tento charakter památníku místo integrace způsobuje rozkol, místo konsenzu konflikt? Jakou roli hraje památník, který se stane ikonou negativních emocí, nevkusu a nešťastné traumatizující minulosti? Případ náměstí Svobody v Budapešti vypráví příběh konfliktu nositelských skupin, konfliktu rekonstrukcí minulosti, konfliktu významů, konfliktu mnoha kolektivních pamětí ve vztahu k jedinému ikonickému památníku.

Genealogie náměstí

Na místě dnešního náměstí Svobody stála od roku 1786 do roku 1897 budova – tzv. *Neugebäude*. Budova sloužila jako vězení a jako kasárna pro vojáky habsburské monarchie. Přezdívku *peštská Bastila* budova dostala kvůli tomu, že mezi zdmi vězení byly popraveny některé vedoucí osobnosti protihabsburské revoluce v roce 1848–49 a předseda první maďarské vlády, hrabě Lajos Batthyány. Nedaleko náměstí se nachází památník postavený na jeho počest. Náměstí získalo svůj dnešní tvar až po zbourání *Neugebäude* v roce 1897, kdy se Maďarsko chystalo na oslavy tisíciletého výročí usazení Madžarů v Karpatské kotlině. Roku 1900 pak bylo náměstí přejmenováno na náměstí Svobody. Vzniklý velký veřejný prostor se stal součástí tzv. Széchenyiho promenády, aristokratického korza v centru města [Zeidler 2007].

Po první světové válce, která skončila rozpadem monarchie a historického Uherska, se náměstí Svobody stalo živým prostorem, památným místem pro tzv. ireditistický kult, tj. pro podporu přesvědčení ke sjednocení Uherska [Zeidler 2007: 181–254]. V roce 1921 byla ve čtyřech rozích náměstí umístěna tzv. „iredentistická sousoší“, která symbolizovala jednotlivé ztracené části Uherska podle čtyř světových stran. Přesvědčení o získání ztracených území bylo podpořeno ireditistickým kultem, veřejnými oslavami, výstavbou trianonských památníků, vznikem písniček a modliteb za revizionismus [Zeidler 2007]. Náměstí Svobody se tedy stalo oblíbeným místem ireditistického kultu. Uprostřed prostoru byl vytvořen zelený kruh trávníku, ve kterém byla z květin vysázena mapa historického Uherska. Kolem mapy byla vepsána modlitba a věta „Így volt, így lesz!“ (Vždycky tak bylo, vždycky tak bude!). Na náměstí vedle kruhové mapy stál ještě

Obrázek 1. Památník sovětských hrdinů, náměstí Svobody, Budapešť

Foto: autor (2011).

malý obelisk s věčným plamenem, připomínajícím trianonskou smlouvu a ztracená území. Z veřejné sbírky pak v roce 1928 vláda nechala postavit další objekt s maďarským mýtickým dravým ptákem, turulem, a historickou uherskou vlajkou, staženou vždy na půl žerdi. Do základu této stavby se dostala půda z každé historické župy Uherska (bylo jich 64) a z hrobů maďarských vojáků, kteří padli v bojích v zahraničí. Na památníku figuroval text: „*Uvědom si člověče, že na tomto místě stojíš na krvi, slzou a potem posvěcené půdě Velkého Maďarska.*“ [Zeidler 2007] Pro udržení svátosti a ireditistické myšlenky byla zavedena stráž, která každou neděli a o svátcích hlídala vlajku. Náměstí Svobody se stalo také místem protitarianonských protestů [Zeidler 2007; Filmhíradók Online 1932, 1933, 1934, 1937]. O čtyři roky později byla postavena socha Maďarské bolesti (Magyar fájdalom szobra), která zobrazovala ženu truchlící nad svými ztracenými dětmi. Ireditistické sochy stály na náměstí do konce druhé světové války. V roce 1946 byl do horní části náměstí postaven Památník sovětských hrdinů, který tam stojí dodnes (obrázek 1). Pod památníkem byly pochovány i pozůstatky těch vojáků, kteří padli při dobývání Budapešti.

Náměstí se nachází v centru města, je tedy na strategicky důležitém místě, takže dle Fowkese [2002] bylo evidentní, proč si komunistická strana pro Pamá-

ník sovětských hrdinů vybrala právě toto náměstí.⁵ Památník byl postaven rychle a dodnes vypadá v podstatě stejně. První slavnostní vzpomínkový den, který organizovala komunistická strana a sovětská armáda, proběhl na náměstí ještě v přítomnosti iredentistických soch. Poté byly tyto sochy odstraněny a dodnes nebyly nalezeny. Komunistická strana využívala náměstí k organizování propagandistických událostí a jako místo vzpomínání na druhou světovou válku. Během revoluce v říjnu 1956 byl z památníku odstraněn komunistický emblém se symboly kladiva a srpu. Po potlačení revoluce byl památník obnoven do původní podoby. V dalším revolučním roce 1989 a také poté se na náměstí Svobody před budovou televize konaly protesty za svobodný tisk. V současnosti se na tomto náměstí nachází budova ambasády USA.

Útok na památník

V Maďarsku se po roce 1989 žádné vládě nepodařilo prodloužit mandát na další čtyři roky. Po čtyřech letech se vždy střídala pravicová a levicová vláda. Volební výsledky v roce 2002 byly pro stranu Fidesz zklamáním, které strana těžko nesla, protože první i druhé kolo sice Fidesz vyhrála [Nemzeti Választási Iroda 2006], ale v parlamentu získala míň mandátů než koalice socialistů a liberálů, kteří sestavili vládu. Ve volbách roku 2006 nečekaně vyhrála Maďarská socialistická strana před stranou Fidesz. Vládu mohl tedy sestavit premiér Ferenc Gyurcsány, kterému se to podařilo v koalici se stranou liberálních demokratů. V září, několik měsíců po volbách, doručil neznámý člověk do maďarských médií nahrávku ze stranického srazu Maďarské socialistické strany z téhož roku. Nahrávka tedy vznikla na stranickém mítinku v povolebním období. Na této páisce byl slyšet muž, který říká, že v posledních dvou letech vláda nedělala to, co dělat měla: „*Posrali jsme to. Ne málo, ale hodně. Bylo jasné, že jsme lhali, za poslední rok a půl, dva roky. Bylo úplně zřejmé, že to, co tvrdíme, není pravda. O tolik jsme přesáhl možnosti státu, že jsme si to před tím neuměli ani představit...*“⁶ [Népszabadság Online 2007] Hlas na nahrávce byl velmi podobný hlasu premiéra Gyurcsányho, který 17. září přiznal, že to byla jeho slova [Index.hu 2006].

Důsledky Gyurcsányova přiznání byly rozsáhlé a agresivní. Lidé vyšli do ulic, shromázdili se před budovu parlamentu, odkud se pak dav přesunul na náměstí Svobody, které bylo zvoleno z důvodu, že zde sídlí maďarská státní televize. Protestující od televize vyžadovali, aby mohli ve večerních zprávách přečíst své požadavky vůči vládě a premiérovi. Bezpečnostní služba protestující lidí do budovy nepustila a večerní zprávy dál stupňovaly vření davu. Důsledkem pak

⁵ Další sochy sovětského vojáka našli svoje místo na citadele na vrchu nad Dunají, dominantním místě s výhledem na celé město. Sovětský voják na tomto místě hlídá tzv. sochu Svobody. Později bylo podobnou strategií vybráno místo na kraji městského parku pro sochu Stalina, dnes náměstí Ötvenhatosok tere (Náměstí 56).

⁶ Všechny citáty z literatury, ze zdrojů dat a z rozhovorů jsou překlady autora.

byl útok na budovu televize a také na Památník sovětských hrdinů situovaný na náměstí naproti budově televize. Na místě byl i velký počet policistů, kteří se snažili získat kontrolu nad davem, avšak nebyli na takovou situaci připraveni a vedení policie udělalo strategické a organizační chyby [Debreczeni 2012]. Došlo ke konfliktu mezi policií a davem a na konci dne bylo více než sto zraněných včetně policistů. V davu se objevili i reprezentanti radikální pravice, známí fotbaloví chuligáni a členové později založeného paramilitantního hnutí Maďarská garda a další. Protesty na ulicích intenzivně pokračovaly až do konce roku 2006. Premiér Gyurcsány nakonec 14. dubna 2009 rezignoval a vznikla úřednická vláda, která vládla do konce volebního období [Szalay 2009].

Kolektivní paměť a významy na náměstí

Na základě historických událostí, transformací náměstí Svobody, iredentistického kultu [Zeidler 2007] a rozhovorů s členy nositelských skupin, jsem rozlišil několik významů, s nimiž je náměstí Svobody spojené. Významů, které jsem v souvislosti s náměstím a památníkem identifikoval, je několik. Pro interpretační rovinu jsem nakonec zvolil šest. Jejich počet mohl být jak menší, tak větší, ale kvůli jasné definovatelným odlišnostem jsem určil šest. Jsou to významy, které se mohou u jednotlivých nositelských skupin překrývat. Odlišení významů nebylo jednoduché, protože samotní informátoři také použili během vyprávění o náměstí a památníku více významů. První význam se váže k názvu náměstí, tedy ke svobodě. Druhý význam je iredentismus a směřuje k odstranění Památníku sovětských hrdinů a proměně náměstí do stavu po první světové válce. Okupace Budapešti, jako nevidaná událost, se stala třetím významem. Naopak čtvrtý význam oslavuje osvobození Budapešti sovětskými vojsky. Pátý význam, „zločiny komunismu“, odkazuje na oběti komunistického režimu. Poslední je význam každodenního užívání náměstí obyvateli městské části.

Také počet nositelských skupin se liší. Informátoři, kteří nebyli členové či odmítli spojení s politickou stranou, by mohli tvořit zvláštní skupinu. Obecně by se dalo říci, že na scéně jsou tři nositelské skupiny. První a nejaktivnější nositelskou skupinou je radikální pravice se stranou Jobbik, Maďarskou gardou a jednotlivci, kteří jsou sympatizanti. Na druhé straně je nositelská skupina kolem Maďarské komunistické dělnické strany (Munkáspárt), která hájí památník a 4. dubna oslavuje osvobození Budapešti na náměstí u památníku. Jako třetí nositelská skupina by se dali označit jednotlivci, kteří náměstí užívají, ale mají jiné priority než problém odstranění či zanechání památníku. Samozřejmě nelze striktně oddělit třetí skupinu od prvních dvou. Je dost pravděpodobné, že jsou mezi nimi lidé, kteří bydlí v okolí a přítomnost památníku je velmi irituje. Spojení nositelské skupiny s politickou stranou jsem zvolil z důvodu, že k většině informátorům jsem se dostal přes Jobbik nebo Munkáspárt.

Na základě výpovědí informátorů a rozhovorů z médií pracuji s terminologií posvátného prostoru. Strukturující vlastnosti posvátného a sekulárního

prostoru se zabývá Jonathan Z. Smith [1993], který tvrdí, že posvátný charakter dělí vnímání prostoru vertikálně i horizontálně. Zdá se, že nositelské skupiny radikální pravice vidí náměstí Svobody jako posvátný prostor, jehož posvátnost je narušena památníkem. Nositelská skupina Dělnické strany vidí posvátnost právě v památníku samotném.

1. Svoboda

Zbouraná budova *Neugebäude* pro maďarskou společnost symbolizovala negativní vliv habsburské vlády a potlačení povstání z let 1848–49. Informátor Árpád⁷ připomenul, že budova Neugebäude měla přezdívku „peštská Bastila“. Přirovnání vězení k jednomu ze symbolů francouzské revoluce se zdá být jasnou významotvornou strategií. U zdi této budovy byli popraveni účastníci povstání, a proto má název náměstí Svobody silný význam a symbolickou sílu. V rétorice radikální pravice je význam svobody jedním z často opakovaných argumentů pro další retransformaci náměstí.

Árpád, který je členem strany Jobbik, řekl o významu svobody následující: „Nedaleko náměstí byl popraven Lajos Batthyány, a myslím si, že ani nemůžeme vzpomínat s úctou na třináct aradských martyru⁸. (...) Vzpomínáme a zapalujeme svíčky, a přitom na ten věčný plamen (Batthyányho památník – pozn. autora) padá stín jiného totalitárního režimu, tedy stín památníku oslavujícího sovětský... Problém je, že na náměstí, které je pojmenované po maďarské svobodě, stojí oslavující památník okupantů.“

Náměstí Svobody, jehož název symbolizuje maďarský boj za svobodu, je jakýmsi posvátným prostorem, který je však znečištěn sovětským památníkem, takže význam svobody je zneuctěn. Na druhé straně se význam svobody objevuje i u Dělnické strany, která hovoří o náměstí právě ve smyslu osvobození Maďarska ve druhé světové válce, ale to už jsme u dalšího významu.

2. Osvobození

Na význam osvobození jsem narazil u nositelské skupiny Maďarské komunistické dělnické strany a váže se k osvobození Budapešti v druhé světové válce. Maďarští komunisté postavili Památník sovětských hrdinů na náměstí Svobody již v roce 1946. Tento význam se v rozhovorech objevil v souvislosti s bojem proti nacismu. Nositelská skupina hledí na sovětské vojáky jako na hrdiny, kteří položili život za maďarské osvobození. Pro tuto nositelskou skupinu je památník nedotknutelný

⁷ Všechna jména informátorů jsou fiktivní. Rozhovory byly realizovány během mého pobytu v Budapešti a okolí v období let 2012–2013. Za podporu děkuji Mezinárodnímu visegrádskému fondu a programu Erasmus, který finančně podporoval můj pobyt.

⁸ Třináct aradských martyru, velitelů protihabsburského povstání v roce 1849, bylo popraveno v městě Arad na území Rumunska.

kvůli paměti mrtvých vojáků. Nelze ho odstranit ani kvůli mezinárodní dohodě o válečných památnících. Imre komentoval útok na památník v roce 2006 slovy: „*Proč nenapadlo policii postavit větší kordon? Minimálně ve stometrové vzdálenosti od památníku. Vždyť nedaleko od náměstí takové kordony hlídají americkou ambasádu.*“ Dělnická strana a ambasády bývalých zemí Sovětského svazu každoročně oslavují konec války 4. dubna, kdy pokládají věnce u památníku. Při této příležitosti strana Jobbik vždycky organizuje protesty. Identifikace Dělnické strany s tímto významem se tedy děje i ze strany radikální pravice. Tamás během rozhovoru uvedl: „*Zažít příchod Rusků jako osvobození mohli jen komunisté v Budapešti a židovská obec. Pro každého jiného to byla tragédie.*“

3. Okupace

Významu svobody a osvobození odporuje další význam, a to význam okupace, která je v souvislosti s památníkem v současnosti možná nejvíce aplikovaná v nositelských skupinách radikální pravice. Časopis Magyar Mérce v každém čísle věnoval tomuto tématu celou stránku. Okupace je pro tuto nositelskou skupinu ústředním významem, protože je součástí kulturního traumatu [Alexander 2004]. Miklós v rozhovoru tvrdil, že není snad rodina v Budapešti, která by v souvislosti s přítomností sovětské armády nezažila nějaké trauma.

Tamás také říká: „*Musíme si uvědomit, že ten, kdo obsadil moji vlast, znásilnil moji babičku, zničil můj stát, zničil moji budoucnost, ten nemůže očekávat láskyplné přivítání. (...) Osvobození je blbost, bolševický idiotismus. Ani Rusové neříkali, že přichází Maďarsko osvobodit. Oni porazí Maďarsko, protože Maďarsko je jejich nepřítelem. (...) Nikomu ani nenapadlo, že to je osvobození! Uvědomili jsme si, že nás porazili.*“

Horthyovské meziválečné Maďarsko je pro tuto nositelskou skupinu idealizovaným obdobím, které odkazuje na význam iredentismu.

4. Iredentismus

Význam iredentismu je spojen se silným iredentistickým kultem, který byl na náměstí vizualizován ve čtyřech velice konkrétních sochách, trianonském památníku s vlajkou na půl žerdi a sochou Maďarské bolesti. Začátkem 20. let 20. století začal proces transformace veřejných městských prostor, náměstí a názvů ulic. V den výročí trianonské smlouvy, založení státu, začátku protihabsburského povstání či jiného národního svátku bylo náměstí zaplněno lidmi [Filmhíradók Online 1932, 1933, 1934, 1934]. Během takovýchto událostí se náměstí Svobody stalo posvátným prostorem [Smith 1993], kde revizionistické sochy získaly posvátný charakter kvůli ritualizovaným oslavám, užívaly se symbolické předměty jako vlajky, mapy Uherska a zněly hymny a písně o revizionismu. Revizionistický kult byl verbalizován v iredentistických sloganech, např. „*Nem! Nem! Soha!*“ (Ne! Ne! Nikdy!), „*Csonka Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország menyország!*“ (Zmr-

začené Maďarsko není stát, velké Maďarsko je ráj!) či v modlitbě „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában*“ (Věřím v jednoho Boha, věřím v jednu vlast) [Zeidler 2007: 184–185], která se ve čtyřicátých letech stala národní modlitbou za horthyovského Maďarska. Tyto slogany byly skandovány na oslavách, ale objevily se i v každodenní realitě – jako nápisy na láhvích, zápalkách, obrazech atd. [viz Zeidler 2007]. Árpád označil iredentistické sochy spolu s maďarskou vlajkou za „*reprezentaci jednoty maďarského národa* (...) na nádherném kultickém místě náměstí Svobody“.

K revizionistickému kultu se váže silný význam. Pro skupinu, která je nositelem revizionistického významu, byl posvátný prostor náměstí Svobody, jenž byl desakralizován událostmi komunistického převratu po druhé světové válce [Zétényi 2006a]. Požadavky nositelů revizionistického významu jsou definovány právě posvátnými symboly, které byly z náměstí odstraněny, tj. iredentistickými sochami a památníky Trianonu. Významy se tedy nemusí vázat k tomu, co je viditelné.

5. Zločiny komunismu

Revoluce v říjnu 1956 je jedním z nejvýznamnějších svátků v Maďarsku. Osobnosti povstání, bývalý premiér Imre Nagy či vojenský důstojník Pál Maléter, a bojiště, kino Corvin nebo budova rozhlasu, nabyla ikonický význam. Slavnostní znovupohřbení Imreho Nagye v červnu roku 1989 byla jedna z událostí, která evokovala pád komunistického režimu v Maďarsku. V roce 2002 bylo v Budapešti v budově používané fašistickou i komunistickou tajnou policií pro výslechy a týrání otevřeno Muzeum teroru (Terror háza), které připomíná zločiny obou režimů, nacistického i komunistického. Každý rok jsou vládou organizovány velké vzpomínkové akce a historické soutěže pro studenty středních škol. V devadesátých letech byla většina soch vztahujících se ke komunismu odstraněna a transportována do tzv. parku Soch (Szobor park) k jihozápadnímu okraji města.

Zločiny, které skupina nositelů připomíná, se tedy vztahují hlavně k činnosti tajné služby, k potlačení revoluce v roce 1956, k památce lidí, kteří zemřeli nebo trpěli v pracovních táborech atd. S bývalou státní stranou, Maďarskou socialistickou dělnickou stranou, je propojena i současná Maďarská socialistická strana – je jejím politickým dědicem. Vznikla přejmenováním a personální změnou v roce 1989. Některé skupiny nositelů vidí v Socialistické straně kontinuitu komunismu, a proto v roce 2006, kdy byla zveřejněna nahrávka premiéra a předsedy této strany, vyšli lidé do ulic a zaútočili na Památník sovětských hrdinů.

6. Každodennost

Jako poslední jsem nechal význam každodennosti. Tento význam se vztahuje na lidi, kteří náměstí využívají v rámci volného času a zábavy (živá promítání, setkání, mistrovství světa ve fotbalu). Označit jednotlivce, kteří bydlí v okolí, za

nositelskou skupinu je problematické, protože nevystupují jako skupina. Spojuje je jen místo, kde bydlí, a náměstí, přes které chodí do práce, do obchodu, na zábavu či na kávu. Také každodennost jako význam není vypovídající, ale zvolil jsem ji právě kvůli tomu, že v prioritách této nositelské skupiny minulost památníku a náměstí nefiguruje. Většinu náměstí tvoří zelená travnatá plocha, na kterou si chodí hrát děti nebo na ní chodí relaxovat mladí lidé a turisté. Kolem jsou další hřiště pro děti a lavičky pro lidi, kteří sem chodí krmít ptáky nebo hrát šachy. Jelikož je náměstí v rezidenční oblasti a v centru města, jsou kolem banky, školy, univerzity, kanceláře a budovy ministerstev. Během dne je tak náměstí rušným místem. Po útocích na budovu Maďarské televize a na Památník sovětských hrdinů v roce 2006 bylo náměstí hodně poníčeno. Protestující házeli kameny z chodníků, které bylo snadné vyjmout, což usnadnila probíhající rekonstrukce chodníku na náměstí Svobody [Debreczeni 2012]. Každodenní rutina obyvatel této části města, jak říká Emese, „*je vždycky narušená. Když jsou protesty, všechny ulice jsou uzavřené, všude stojí policajti, člověk musí kličkovat ulicemi, aby se dostal domů a vyhnul se protestujícím.*“ Tato skupina nositelů se dívá na náměstí Svobody z úplně jiného pohledu [László 2006]. Náměstí je pro ně místem odpočínsku, relaxace a zábavy. Určující pro vnímání místa jsou primárně jejich každodenní potřeby a život [Steiner 2006; László 2006], a to nezávisle na tom, jestli sdílí či nesdílí některé další významy náměstí.

Závěr

Pokud shrneme informace o významech týkající se náměstí Svobody, tak vidíme, že jsou dva velké navzájem se vylučující významy a jejich skupiny nositelů. Proti sobě stojí dvě velká narativa. První chce památník odstranit, druhé zachovat. Snahy o odstranění památníku z náměstí Svobody byly iniciovány již od devadesátých let. Všechny byly odmítnuty vedením města a návrhy neprošly ani v parlamentu [Zétényi 2006b; Budaházy 2007].

Za odstranění památníku byly podány petice, proběhly veřejné výzvy k primátorovi a parlamentu, vznikly politické a městské iniciativy namířené proti němu, objevují se fyzické útoky, graffiti, vylévání červené barvy na památník a také symbolické iniciativy. Radikální pravice se o odstranění snaží otevřeně, strana Jobbik má odstranění i ve svém politickém programu. Halbwachs [2009] a Nora [1996] uvádí, že skupiny vytváří narativitu o minulosti, která pak hraje důležitou roli v rámci identity členů skupiny. Strana Jobbik vybudovala politický kapitál právě během protestů v roce 2006 pomocí irredentistického a antikomunistického významu, tvrdí Miklós v rozhovoru a ukazují to i čísla týkající se výsledků voleb v roce 2010, kdy se strana jako třetí nejsilnější dostala do parlamentu.

Patrná je zde však i strategie zasazující se o zachování památníku. Petice a iniciativy byly na magistrátu i v parlamentu vždycky odmítnuty nezávisle na tom, zda byla u moci levicová či pravicová vláda. Památník chrání i mezinárodní

dohoda o válečných památnících mezi Ruskem a Maďarskem, ve které oba státy ručí za ochranu a údržbu památníků, soch, hřbitovů atd. Proti fyzickým útokům město kolem památníku postavilo policejní kordony ve dvou řadách. O památník se stará také ochranná služba, policie a samotné město.

Opoziční významy strukturují náměstí do dvou proti sobě stojících táborů, které řídí i praktiky vzpomínání. Památník sovětských hrdinů je pro skupinu nesoucí význam osvobození posvátný a nedotknutelný. Tento nedotknutelný prostor je navíc fyzicky vymezen policejnimi kordony, které tvoří kruh kolem památníku.

Smithův koncept [1993] posvátného prostoru centra může fungovat i opačně. Centrála, která je ohrazená, může být vnímaná jako centrum zla, tedy místo, které z iridentistického hlediska desakralizuje jinak posvátný prostor všude kolem. Tedy prostor, který byl vyznačený iridentistickými sochami, posvěcenou zemí z významných míst Maďarska a hrobů vojáků, kteří bojovali pro vlast, turulem, plamenem a vlajkou. Takové dělení prostoru ale nekončí v rozdílech náměstí, ale je rozšířeno na maďarskou společnost a sahá i do zahraničí, tedy do sousedících států, kde žije maďarská menšina. Tato rétorika pak formuje interpretaci prostoru, času a paměť dle významů, které jsou pro nositelskou skupinu primární.

Útok na Památník sovětských hrdinů ze 17. září 2006 je příkladem toho, jak určitá skupina, která již existovala a fungovala (Jobbik, Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom), a skupina, která před událostmi neexistovala (např. skupina tzv. Kossuth térik, Magyar Gárda) [viz Zombory 2008], definuje prostor, ke kterému váže svoji paměť. Prostor se tak stává legitimizačním nástrojem existence pospolitosti. Nora [1996] píše, že paměť ukládá vzpomínku do posvátného prostoru, tento prostor pak definuje hranice pospolitosti a formuje interpretační rámce členů.

Paměť tedy řídí jednání lidí v prostoru pomocí významů. Nora [1996] má pravdu v tom, že vzniká pluralizace pamětí, které vznikají a formují se v praxi, když se objevují ve veřejném diskurzu. Interpretace události, aby mohla fungovat v praxi, musí vycházet z kolektivní paměti. Minulost se stává pamětí. Vzpomínky na znásilněné babičky, zničené životy a zničené budoucnosti fungují jako živé vzpomínky. Takhle se vrací ony živé vzpomínky, o kterých Nora tvrdí, že už se vytratily. Otázkou samozřejmě je, jestli nositelská skupina dokáže vzpomínky předat dál, což by zaručilo kontinuitu významů. Významy jsou tedy formovány pamětí, která je rekonstrukcí minulosti. Jednotlivé významy se pak mohou dostat do konfliktu, jak jsme viděli v případě náměstí Svobody v Budapešti. Vzniká představa prostoru v paměti, která je tedy definována pomocí významů a praxí nositelské skupiny.

Pět významů (svoboda, osvobození, okupace, zločiny komunismu, iridentismus), které jsem definoval, kromě významu každodennosti, dělají z památníku ikonickou reprezentaci, která hraje ústřední roli pro nositelské skupiny radikální pravice a Dělnické strany. Významy, které jsou skryté, se při významných

a výjimečných událostech, jakými byly protesty v roce 2006, vynořují na povrch a ovlivňují jednání lidí. V Tamásově výpovědi „památník symbolizoval ten večer všechno зло, okupaci, ÁVO (maďarské STB – pozn. autora), '56, Gyurcsánye, a proto došlo k útoku na památník“.

Případ poukazuje i na sílu kolektivní paměti a významu v případě již neexistujících iredentistických soch. Absence fyzické reprezentace významu nezabrání nositelské skupině v tom, aby z místa vzniklo místo paměti. Významy přežívají dál v kolektivní paměti a v místě, i když to místo vypadá jinak. Lokalizace paměti [Halbwachs 2009] tedy funguje i v případě absence místa či objektu. Mimořádné události mohou fungovat jako indikátory pro oživení paměti a významů. Role mimořádných událostí je signifikantní, protože odkazují na autonomii kultury, která dokáže motivovat a řídit jednání jedinců skrze významy. Určití jedinci útočili na památník v Budapešti kvůli významům, které se ten večer vynořily a oživily. Samozřejmě to umožnily i okolnosti, rozhořčení davu kvůli lži premiéra, útoky na památník v minulosti a nepřipravená policie [Debreczeni 2012], která nedokázala dostat situaci pod kontrolu.

Významy tedy zůstávají v prostoru díky kolektivní paměti. Pokud je prostor i místem paměti, tak jsou významy přítomné i v materiální reprezentaci v podobě sochy, památníku, budovy atd. Pokud materiálně nejsou významy přítomné, kvůli odstranění či rekonstrukci místa, tak případ náměstí Svobody ukazuje, že kolektivní paměť dokáže udržet významy díky nositelské skupině, která dané významy preferuje. Významy potřebují kolektivní paměť, která potřebuje místo, do kterého může být paměť lokalizovaná. Účastník protestu Tamás, který byl přítomný při útoku, říká: „*Absolutně, absolutně* (výměna památníku – pozn. autora) *by byla pozitivní změna. Role takových památníků a každého památníku je, že i ti, kteří neví, co to je, ale žijou v okolí památníku, a teď si představme třeba teenageři, klidně ať jezdí na skateboardu kolem památníku... Jednoduchá duše bude myslet – a proto je důležité, jak se která ulice jmenuje –, že čemu se postaví památník, je správné, neboť to reprezentuje něco dobrého, spravedlivého, nadneseného. (...) Když jezdí na skateboardu kolem revizionistických soch nebo u památníku Trianonu či u vlajky, tak absolutně pochopitelná lidská reakce je, že se podívá, prostuduje to, co tam je.“*

Materializace kolektivní paměti s sebou nese i materializaci významů. Cílem nositelské skupiny je dosáhnout toho, aby rekonstrukce minulosti, která uvnitř paměti funguje jako kulturní paměť, dosáhla úroveň celospolečensky sdílené kulturní paměti. Z tohoto důvodu jsou prostor a místo, kde paměť může být reprezentovaná v materializované formě, důležité, protože významy a hodnoty reprezentované v soše či památníku mají být věčné.

GÁBOR OLÁH je doktorandem na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Mezi okruhy jeho zájmu patří kulturní sociologie, sociologie paměti, performativita, materiální kultura a sociologický pohled na události.

Literatura

- Abrams, Philip. 1994. *Historical Sociology*. New York: Cornell University Press.
- Alexander, Jeffrey C. 2004. „Toward a Cultural Theory of Trauma.“ Pp. 1–30 in Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil J. Smelser, Piotr Sztompka. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Alexander, Jeffrey C. 2008. „Iconic Consciousness. The Material Feeling of Meaning.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 26: 782–794,
<http://dx.doi.org/10.1068/d5008>.
- Alexander, Jeffrey C., Philip Smith. 2003. „The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics.“ Pp. 11–26 in Jeffrey C. Alexander. *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Assmann, Jan. 2001. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor.
- Bartmański, Dominik, Alexander C. Jeffrey. 2012. „Introduction. Materiality and Meaning in Social Life: Toward an Iconic Turn in Cultural Sociology.“ Pp. 1–12 in Jeffrey C. Alexander, Dominik Bartmański, Bernhard Giesen (eds.). *Iconic Power. Materiality and Meaning in Social Life*. New York: Palgrave Macmillan.
- Benton-Short, Lisa. 2008. „Monuments and Memories.“ Pp. 87–105 in Tim Hall, Phil Hubbard, John R. Short (eds.). *The SAGE Companion to the City*. London: SAGE.
- Biernacki, Richard. 2012. *Reinventing Evidence in Social Inquiry. Decoding Facts and Variables*. New York: Palgrave Macmillan.
- Debreczeni, József. 2012. *A 2006-os ósz [Podzim 2006]*. Budapest: Bíbor kiadó.
- Durkheim, Émile. 2002. *Elementární formy náboženského života: Systém totemismu v Austrálii*. Praha: OIKOYMENH.
- Fowkes, Reuben. 2002. „The Role of Monumental Sculpture in the Construction of Socialist Space in Stalinist Hungary.“ Pp. 65–84 in David Crowley, Susan E. Reid (eds.). *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg.
- Frazon, Zsófia, Zsolt Horváth. 2002. „A megsérült Magyarország. A Terror Háza mint tárnyebemutatás, emlékmű és politikai rítus [Uražené Maďarsko: Dům teroru, jako představení objektu, památník a politický rituál].“ *Regio* 13 (Winter): 303–347.
- György, Péter. 2007a. „Az emlékezet topográfiája (A név és hely szellemé: Auschwitz/Oswiecim, Ettersberg/Buchenwald, Mauthausen) [Topografie paměti (Duch jména a místa: Auschwitz/Oswiecim, Ettersberg/Buchenwald, Mauthausen)].“ Pp. 11–78 in Péter György. *A hely szellemé [Duch místa]*. Budapest: Magvető.
- György, Péter. 2007b. „Az emlékezet szétesése – az olvashatatlan város. Az 56-os emlékmű, Budapest [Rozpad paměti – nečitelné město. Památník '56, Budapešť].“ Pp. 145–165 in Péter György. *A hely szellemé [Duch místa]*. Budapest: Magvető.
- György, Péter. 2013. „Múzeum, emlékművek, Erdély, Trianon a magyarországi köztérben [Muzeum, památníky, Sedmihradsko, Trianon ve vějerném prostoru Maďarska].“ Pp. 185–205 in Péter György. *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély [Zoologická zahrada v Kluži – představené Sedmihradsko]*. Budapest: Magvető.
- Halbwachs, Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hayden, Dolores. 1997. *The Power of Place. Urban Landscapes as Public History*. London: MIT Press.
- Hobsbawm, Eric. 1983. „Introduction: Inventing Traditions.“ Pp. 1–14 in Eric Hobsbawm, Terence Ranger (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koselleck, Reinhart. 2002. „War Memorials: Identity Formations of the Survivors.“ Pp. 285–327 in Reinhart Koselleck. *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- Nora, Pierre. 1996. „Between Memory and History.“ Pp. 1–20 in Pierre Nora. *Realms*

- of Memory: the Construction of the French Past. Volume I. Conflicts and Divisions. New York: Columbia University Press.
- Prost, Antoine. 1997. „Monuments to the Dead.“ Pp. 307–332 in Pierre Nora. Realms of Memory: the Construction of the French Past. Volume II. Traditions. New York: Columbia University Press.
- Said, Edward W. 2000. „Invention, Memory and Place.“ *Critical Inquiry* 26 (2): 175–192, <http://dx.doi.org/10.1086/448963>.
- Smith, Jonathan Z. 1993. „The Wobbling Pivot (Chapter Four).“ Pp. 88–103 in Jonathan Z. Smith. *Map is not territory: studies in the history of religions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wagner-Pacifici, Robin, Barry Schwartz. 1991. „The Vietnam Veterans Memorial: Commemorating a Difficult Past.“ *American Journal of Sociology* 97 (2): 376–420, <http://dx.doi.org/10.1086/229783>.
- Weber, Max. 1978. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Zeidler, Miklós. 2007. *Ideas on Territorial Revision in Hungary 1920–1945*. New York: Columbia Press.
- Zombory, Máté. 2008. „Rendszerváltás [Změna režimu].“ *AnBlok 1* (2): 15–25.
- Zombory, Máté. 2011. *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után [Mapy vzpomínání. Maďarsko a národní identita po roce 1989]*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Zdroje dat

- Budaházy, György. 2007. „A Szabadság téri szovjet emlékmű eltávolítását követelők 2004-es kiáltványa.“ *Magyar Mérce* 2 (1): 22.
- Der Spiegel Online. 2007. „Deadly Riots in Tallinn: Soviet Memorial Causes Rift between Estonia and Russia.“ [online]. 27. 4. 2007 [cit. 15. 05. 2012]. Dostupné z: <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,479809,00.html>.
- Filmhiradók Online. 1932. „Leleplezték a Magyar Fájdalom szobrát, Rothermere lord ajándékát.“ [online] [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=352>.
- Filmhiradók Online. 1933. „Magyar feltámadásról nyilatkozik Eckhardt Tibor, a Magyar Revíziós Liga elnöke.“ [online] [cit. 30.1.2013]. Dostupné z: <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=875>.
- Filmhiradók Online. 1934. „Március 15. ünneplése az irredenta-szobroknál.“ [online] [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=967>.
- Filmhiradók Online. 1937. „Vízi leventék őrségváltása a szabadságteri országzászlónál.“ [online] [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=2405>.
- Index.hu. 2006. „Gyurcsány: Ezt nagyon elkúrtuk.“ [online] [cit. 29. 1. 2013]. Dostupné z: <http://index.hu/belfold/gyfosz060917>.
- Jobbik Magyarországért Mozgalom. 2010. „Radikális változás. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önenrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért.“ [online] [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://www.jobbik.hu/sites/jobbik.hu/down/Jobbik-program2010OGY.pdf>.
- László, Lilla Éva. 2006. „Dugványozás utcai harcok után.“ *Hvg.hu* [online]. 22. 11. 2006 [cit. 15. 05. 2012]. Dostupné z: http://m.hvg.hu/itthon/20061120_kerteszeti_beruhazasok.
- Nemzeti Választási Iroda. 2006. „Országgyűlési választások 2006.“ [online] [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: http://www.valasztas.hu/hu/ovi/44/44_0.html.
- Népszabadság Online. 2007. „A teljes balatonföldi szöveg.“ [online] [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://nol.hu/archivum/archiv-417593>.

- Novák, Előd. 2006. „Tüntetés a Szabadság téri emlékműnél.“ *Magyarok Lapja*, 17. 4. 2006, s. 27.
- Parafitt, Tom. 2011. „Russia not amused at Red Army statue re-invented as Superman and friends.“ *The Guardian* [online]. 22. 6. 2011 [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/jun/22/russia-red-army-memorial-painted>.
- Steiner, Pál. 2006. „Tönkretették a százmilliókból felújított Szabadság teret.“ *Épüllétár.hu* [online]. 19. 9. 2006 [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://epulettar.hu/cikk/tonkretettek-a-szazmilliokbol-felujitott-szabadsag-teret>.
- Regős, Ildikó. 2007. „A szovjet emlékmű hősi megrongálói. Interjú egy pesti sráccal.“ *Magyar Mérce* 1 (10): 11.
- Szilvásy György. 2007. „Vakondtámás.“ *Magyar Mérce* 2 (4): 22.
- Szalay, Tamás Lajos. 2009. „Gyurcsány lemondása: az a forgatókönyv, hogy nem volt forgatókönyv.“ *Népszabáság* [online]. 28. 3. 2009 [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: http://nol.hu/belfold/gyurcsany_lemondasa_az_a_forgatokonyv_hogy_nem_volt_forgatokonyv.
- Zétényi, Zsolt. 2006a. „Megalázottságunk jelképe: a Szabadság téri, szovjet emlékmű.“ *Magyar Mérce* 1 (6): 12.
- Zétényi, Zsolt. 2006b. *A Szabadság téri szovjet hősi emlékmű ügye 2006-ban* [online]. Budapest: Nemzeti Jogvédő Alapítvány [cit. 30. 1. 2013]. Dostupné z: <http://nja.hu/hirek/a-szabadsag-teri-szovjet-emlekmu-eltavolitasa/a-szabadsag-teri-szovjet-hosi-emlekmu-ugye-2006-ban-cimu-jogi-es-politologuai-szakvelemen-teljes-terjedelmeben-itt-olvashatok.jog>.